

Aneta M. Sokół

Bibliografia ewangelicka za lata 2018-2019

Publikacje dotyczące ewangelicyzmu są częścią ukazującego się w Polsce piśmiennictwa. Można podkreślić, że szczególnie licznie tematyka protestancka była prezentowana w związku z obchodzonym 500-leciem Reformacji. Jubileuszowa oferta 2017 znalazła zresztą swoje odrębne omówienie na stronie Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego¹, trafiając także do innych opracowań podsumowujących rocznicowe wydarzenia. Pozycje będące świadectwem zorganizowanych z okazji Jubileuszu konferencji ukazywały się jeszcze długo w czasie pojubileuszowym. Corocznie publikowane są także prace poświęcone parafiom, duchownym, dotyczące rozwoju ewangelicyzmu na ziemiach polskich, po literaturę religijną inspirowaną problematyką ewangelicką².

W prezentowanym poniżej zestawieniu ujęte zostało piśmiennictwo z dwóch ostatnich lat tematycznie związane z Kościołem ewangelicko-augsburskim, jak również opracowania dotyczące ewangelicyzmu reformowanego świadczące o obecności także spadkobierców nauk Kalwina na mapie wyznaniowej Polski. Osiemdziesiąt tytułów ułożonych zostało według tematów: „Jubileusz 500 lat Reformacji”, „Parafie, kościoły, duchowni”, „Dzieje ewangelicyzmu na ziemiach polskich”, „Powieść / poezja”, „Literatura religijna”, „Prawo kościelne”, „Tematyka ekumeniczna”, „Cmentarze”, „Przypomniane teksty dawne” oraz „Inne”.

Do najliczniejszej grupy wydawnictw wydanych w latach 2018-2019 należą wciąż pozycje nawiązujące do jubileuszu Reformacji – pokłosie konferencji, sesji czy innego rodzaju spotkań popularyzujących reformacyjną tematykę w pokonferencyjnych publikacjach. Do wydanych w roku 2017 dołączyły pokłosia jubileuszowych konferencji zorganizowanych m.in. w Warszawie, Krakowie, Gdańsku, Katowicach, Zielonej Górze, a także w Tychach, Kaliszu czy Bielsku-Białej. Na kartach kilkunastu nowych opracowań prezentowane są dzieje protestantyzmu na ziemiach polskich wraz z szerszym ujęciem rocznicowej tematyki ukazującym wpływ Reformacji na edukację, kulturę, życie społeczne czy duchowe, dziedziny aktywności poddane radykalnym zmianom zapoczątkowanym wystąpieniem Lutera. Wśród licznych pokonferencyjnych tomów można wymienić pozycje dotyczące dziejów ewangelicyzmu na Śląsku – powstałe z inicjatywy Instytutu Badań Regionalnych Biblioteki Śląskiej obszernie ujęcie protestanckiej przeszłości regionu wydane pod redakcją polsko-niemieckiego zespołu badawczego, w tym laureatów tegorocznej edycji „Śląskich Szmaragdów” profesorów Ryszarda Kaczmarka i Wacława Gojniczka (*Dziedzictwo górnośląskiej reformacji. Wpływ protestantyzmu na politykę, społeczeństwo i kulturę w XVI-XX wieku*, Katowice 2018), jak również opracowanie pod redakcją prof. Grażyny B. Szewczyk, będące zapisem konferencyjnych obrad współorganizowanych przez katowicką parafię ewangelicką w 2017 roku w Bibliotece Śląskiej (*Dziedzictwo kulturowe Reformacji na Śląsku po 1945 roku*, Katowice 2018). Owocem kolejnych konferencji ukazujących Reformację w szerszym kontekście historycznym oraz globalnym są pokonferencyjne tomy – zielonogórski (*Reformacja protestancka 1517 rok. Spory o dziedzictwo*) czy gdański (*Reformacja i ewangelicyzm nad Bałtykiem*) z dołączeniem relacji z polsko-niemieckiej konferencji zorganizowanej w Słubicach, rozpatrującej protestantyzm poprzez pryzmat sąsiedzkiej współpracy przygranicznej, relacji międzywyznaniowych czy wyzwań stojących wspólnie przed wszystkimi Kościołami (*Protestantyzm w dialogu polsko-niemieckim. Aspekty pogranicza*, red. A. Chylewska-Tölle, A. Tölle, Frankfurt, Słubice 2018).

Ukazały się pokonferencyjne opracowania przypominające o lokalnym wymiarze Reformacji, w tym protestanckim dziedzictwie zachowanym w wielu miejscach na mapie Polski. Tom „bielski” ukazuje dzieje ewangelicyzmu w Bielsku-Białej, przede wszystkim w aspekcie wpływu ewangelików na rozwój miasta (*Reformacja z perspektywy Bielska i Białej*, red. A. E. Banot, E. Gajewska i T. Markiewka, Bielsko-Biała 2018); w odrębnej pozycji omawiane są dzieje wspólnot ewangelickich w Tychach i Mikołowie, przeżywających swój rozkwit w XIX-wiecznych realiach na Śląsku (*Ewangelicy na ziemi pszczyńskiej. Materiały z XI Tyskiego Sympozjum Historycznego zorganizowanego 6 listopada 2017 roku*, Tychy 2018).

¹ Zob.: https://www.ptew.org.pl/wp-content/uploads/2018/10/sokol_ksiazka-2017.pdf [dostęp 11.11.2019].

² Zob. także bibliograficzne zestawienia za lata wcześniejsze: A. M. Sokół, *Bibliografia luteranska za 2015 rok*, https://www.ptew.org.pl/wp-content/uploads/2017/12/bibliografia_luteranska_2015.pdf [dostęp 11.11.2019]; też, *Bibliografia luteranska za 2016 rok*, https://www.ptew.org.pl/wp-content/uploads/2017/11/bibliografia_luteranska_2016.pdf [dostęp 11.11.2019].

Przypomniana została protestancka przeszłość ziemi elbląskiej (*Dysydenci czy decydenci? Protestanci w obu częściach Prus i Koronie w XVI-XVIII wieku*, 2018, a także kaliskiej (*Pięćset lat reformacji na ziemi kaliskiej*, Kalisz 2018). To wydawnictwa ukazujące aktualny stan badań nad protestancką przeszłością ziem polskich, podlegającą reinterpretacyjnym opiniom w ciągu stuleci uwzględniającą od konfesyjnego aplauzu po krytyczne czy potępiające oceny przeciwników.

Kolejna grupa tytułów obejmuje piśmiennictwo poświęcone parafiom, duchownym oraz całym parafialnym wspólnotom skupionym wokół swoich świątyń. Sukcesywnie przybywa zresztą opracowań dotyczących parafialnej przeszłości; opisywane są dzieje ewangelickich parafii pomorskich, mazurskich, wielkopolskich, śląskich oraz innych. Wśród najnowszych znalazła się historia niewielkiej parafii z diecezji pomorsko-wielkopolskiej opracowana przy współudziale rypińskiego historyka dr. Piotra Gałkowskiego (J. Anuszewski, P. Gałkowski, *Parafia Ewangelicko-Augsburska w Rypinie*, Rypin 2018)³, przedstawione zostały losy simoradzkiego filiału z terenów Śląska Cieszyńskiego (S. Kubicius, *Spoleczność ewangelicka w Simoradzu*, Skoczów, Simoradz 2018)⁴ po kolejne publikacje Marii Kaucz, która od lat przywraca pamięć o nieistniejącej parafii ewangelickiej w Nowym Dworze, nowodworskich pastorach oraz członkach dawnej luteranckiej wspólnoty⁵. Na szczególną uwagę zasługuje opracowanie ks. biskupa Rudolfa Bażanowskiego, byłego zwierzchnika diecezji mazurskiej Kościoła luteranckiego. W okazałej dwutomowej publikacji wydanej jego staraniem przedstawione zostały dzieje parafii ewangelickich na Mazurach, w kontekście ich powojennego trwania naznaczonego exodusem mazurskich wiernych opuszczających swoją rodzinną ziemię po 1945 roku (*Kościół i parafie Diecezji Mazurskiej. Przeszłość i teraźniejszość. Historia kościołów i parafii ewangelickich w zarysie ze szczególnym uwzględnieniem ich losów po 1945 r.*, t. 1-2, Olsztyn 2019).

Tematyka mazurska powraca w kręgu prac poświęconych duchownym dzięki pośmiertnie wydanej książce Erwina Kruka (1941-2017), którą można uznać za swoisty osobisty „leksykon” duchownych pełniących posługę na Mazurach po 1945 roku do czasów niemal obecnych (*Księża Diecezji Mazurskiej Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce w latach 1945-2000. Biogramy duchownych*, Olsztyn 2018). W odrębnych opracowaniach przypomniana została sylwetka ewangelicko-reformowanego teologa Karla Bartha (1886-1968), a także warszawskiego pastora ks. Leopolda Otto (1819-1882), patrona przyznawanej obecnie nagrody jego imienia⁶, założyciela „Zwiastuna Ewangelicznego”, a w pewnym okresie życia także proboszcza parafii ewangelickiej w Cieszynie. Ostatni z wymienionych przedstawiony został przez prof. Tadeusza Stegnera, uznanego gdańskiego historyka zajmującego się przeszłością Kościoła ewangelickiego na ziemiach polskich, autora także wcześniejszej publikacji poświęconej temu zasłużonemu XIX-wiecznemu duchownemu (*Ks. Leopold Otto (1819-1882). Nowa droga Kościoła ewangelickiego w Polsce*, Bielsko-Biała 2019)⁷.

Dzieje ewangelicyzmu na ziemiach polskich stanowią wyzwanie dla kolejnych badaczy starających się pokazać tradycje konfesyjne poszczególnych regionów. Wśród wydanych prac można wyróżnić opracowanie dr hab. Małgorzaty Grzywacz z Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, która przedstawia dzieje pomorskiego ewangelicyzmu, stanowiącego część niemieckiego Kościoła unijnego istniejącego na Pomorzu do końca II wojny światowej, poprzez sylwetki ewangelików, miejsca oraz istotne wydarzenia (M. Grzywacz, *Z dziejów ewangelicyzmu na Pomorzu Zachodnim do 1945 roku. Ludzie, miejsca, konteksty*, Poznań 2018). Historię Gdańska jako miasta w ciągu stuleci budowanego przez niemieckich ewangelików przedstawia dr Maciej Żakiewicz, gdański historyk, który w swojej książce odwołuje się do niespecjalnie eksponowanej konfesyjnej przeszłości dawnej nadmorskiej stolicy handlu, perły „Bałtyku” zawdzięczającej swój rozkwit protestantom (M. Żakiewicz, *Gdańsk ewangelicki. Dzieje specyfiki kulturalnej i potęgi gospodarczej miasta*

³ Na temat publikacji zob. profil Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Rypinie: <https://www.facebook.com/luteranie.rypin/photos/a.551484201670009/1215948085223614/?type=1&theater> [dostęp 8.11.2019]

⁴ Filiał w Simoradzu jest częścią Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Skoczowie na Śląsku Cieszyńskim.

⁵ M. Kaucz, *Ewangelickie varia nowodworskie i... nie tylko*. [vol.] 2, Warszawa 2018; też, *Ewangelickie varia nowodworskie i... nie tylko*. III, Warszawa 2019. Recenzję publikacji M. Kaucz zob.: <https://www.ptew.org.pl/2019/01/recenzja-nowych-ksiazek-marii-kaucz-o-ewangelikach-w-nowym-dworze/> [dostęp 14.11.2019].

⁶ Nagroda im. ks. Leopolda Otto została ustanowiona jako wyraz upamiętnienia założyciela „Zwiastuna Ewangelicznego”, powołanego przez warszawskiego pastora w 1863 roku. Od 2003 roku przyznawana jest osobom szczególnie aktywnym we własnym środowisku wyznaniowym, podążającym drogą idei i wartości uznawanych przez warszawskiego pastora, uznawanego za ojca polskiego XIX-wiecznego ewangelicyzmu.

⁷ T. Stegner, *Bóg, protestantyzm, Polska biografia pastora Leopolda Marcina Otto (1819-1882)*, Gdańsk 2000.

na przestrzeni stuleci, Gdańsk 2018). Do polskich tradycji ewangelickich obecnych w sposób szczególny na ziemi cieszyńskiej nawiązuje dr Jadwiga Picha w swojej książce *W kręgu kultury książki ewangelików cieszyńskich. Na przykładzie zbioru druków polskich w Bibliotece i Archiwum im. B. R. Tschammera – do 1918 r.* (Bielsko-Biała 2018). Są to prace świadczące o różnorodności ewangelicyzmu rozwijającego się w przeszłości na ziemiach polskich, oraz o jego dwoistości narodowej współtworzącej lokalne tradycje miejsc i regionów.

Wśród nowości nie zabrakło literatury pięknej, w tym kolejnych powieści Lidii Czyż inspirowanych prawdziwymi historiami „z życia”, ukazujących świat poprzez pryzmat wyznaniowych wartości i tradycji. Książki luteriańskiej pisarki z Wisły od pierwszej wydanej (*Mocniejsza niż śmierć*, 2013) cieszą się popularnością nie tylko we własnym środowisku, ale także w szerszym kręgu odbiorczym. Publikowana jest literatura religijna inspirowana tematyką wiary, życia czy chrześcijańskiej odpowiedzialności każdego wierzącego. Wśród kilkunastu nowych tytułów znajdziemy postylle (I. Hajewska, *Obecność, w której trwam*, Dziegielów 2018; *Oto przychodzi Bóg. Postylla współczesna*, autorzy A. Malina i in., Bielsko-Biała 2018), rozważania oparte na tekstach biblijnych (m.in. M. Uglorz, *Nasza wiara. Biblijny komentarz do „Apostolskiego wyznania wiary”*, Wisła 2019) po zbiory felietonów drukowane pierwotnie na łamach „Zwiastuna Ewangelickiego” (H. Dominik, *Witaj drogi gościu!*, Bielsko-Biała 2017; B. Zeler, *W dialogu z Lutrem*, Bielsko-Biała 2018). Literaturę religijną uzupełniają przekłady wraz z nowym polskim wydaniem *Drogowskazów chrześcijanina na każdy dzień* Marcina Lutera (Dziegielów 2019), które cieszą się dużą popularnością w Niemczech.

Prezentowana oferta obejmuje także tematykę prawniczą. Ukazały się opracowania porządkujące wewnętrzne prawo kościelne (*Ewangelickie prawo kościelne 1918-2018. Zbiór tekstów prawnych Kościołów ewangelickich w Polsce*, Warszawa 2018), jak również publikacje kierujące uwagę ku prawnym aspektom funkcjonowania Kościoła ewangelickiego w państwie polskim (*Kościół ewangelicko-augsburski w relacjach z państwem. Aspekty ustrojowe i prawne*, Warszawa 2018). W nawiązaniu do niedawnej dyskusji nad konfirmacją opublikowany został zbiór dokumentów dotyczących tego aktu dojrzałości w interpretacjach Światowej Federacji Luteriańskiej (*Konfirmacja w dokumentach i opracowaniach Światowej Federacji Luteriańskiej*, Bielsko-Biała 2019).

Wydane tytuły dotyczą również zagadnień ekumenicznych. Pokonferencyjny tom opublikowany w ramach projektu „Lublin Ekumeniczny 2018” ukazuje rocznicę powstania państwa polskiego w perspektywie wielowyznaniowej, w tym także poprzez pryzmat ewangelickiego zaangażowania w dzieło odbudowy polskiej państwowości (*O niepodległości ekumenicznie. Wyznawcy różnych Kościołów dla Rzeczypospolitej (1918-1939)*, Lublin 2018)⁸. Ukazały się publikacje dotyczące relacji łączących Kościoły ewangelickie (E. Józwiak, *Razem czy osobno. Dążenia ekumeniczne w ewangelicyzmie polskim w XX wieku*, Dziegielów 2019), jak również rozwoju kontaktów z innymi wspólnotami (R. Pracki, *Prawosławni i luteranie w dialogu*, Warszawa 2019). Warto wspomnieć również o książce przybliżającej współpracę Kościołów ewangelickich w Europie w kontekście porozumienia podpisanego przez te Kościoły w 1973 roku w Leuenberg. Opublikowany tom obejmuje najważniejsze ewangelickie ustawy zaprezentowane czytelnikom w opracowaniu prof. Karola Karskiego, wybitnego znawcy tematyki ekumenicznej oraz wieloletniego wykładowcy Chrześcijańskiej Akademii Ekumenicznej w Warszawie (*Wspólnota Kościołów Ewangelickich w Europie. Wybór dokumentów 1973-2012*, Dziegielów 2018).

Ukazały się opracowania dotyczące ewangelickich cmentarzy, można dodać – na tle widocznego zainteresowania nekropoliami ewangelików. Są to pozycje poświęcone ewangelickim cmentarzom poznańskim, wydane pod redakcją prof. Jerzego Kołackiego (Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu), stanowiące jednocześnie realizację szerszego projektu dokumentującego kulturowe dziedzictwo Wielkopolski (m.in. *Nim całkowicie znikną. Cmentarze ewangelickie w powiecie poznańskim*, Poznań 2018)⁹. Własne opracowania zyskały cmentarze mikołowski oraz wiślański, na których spoczywają zasłużeni mieszkańcy, obywatele wpisani w historię każdej społeczności (B. Sznober, *W cieniu lip. Dzieje cmentarza ewangelickiego w Mikołowie*, Mikołów 2018; D. Szczypka, *Cmentarz ewangelicki na Groniczku w Wiśle*, Wisła 2019). Można

⁸ Zob. recenzję książki: <https://www.ptew.org.pl/2019/04/recenzja-ksiazki-o-niepodleglosci-ekumenicznie-wyznawcy-roznych-koosciolow-dla-rzeczypospolitej-1918-1939-lublin-2018/> [dostęp 1.12.2019].

⁹ Publikacja dokumentuje stan zachowania około stu protestanckich nekropolii w okolicach Poznania. O projekcie zob.: <https://uniwersyteckie.pl/nauka/nim-calkowicie-znikna-cmentarze-ewangelickie> [dostęp 11.11.2019]; zob. także: *Ziemia skrywa kości. Zapomniane krajobrazy pamięci – cmentarze protestanckie w Wielkopolsce po 1945 roku*, red. J. Kołacki i I. Skórzyńska, Poznań 2017.

dodać, że dzieje ewangelickich nekropolii przedstawiane są także w opracowaniach zbiorowych czy periodycznych¹⁰.

Odrębną grupę stanowią teksty przypominające o obecności konfesyjnych tradycji na ziemiach polskich. Z okazji 500-lecia Reformacji wydane zostały ewangelickie pisma powstałe na Śląsku, które są jednocześnie świadectwem rozwoju polskich tradycji piśmienniczych na tych terenach. Inicjatorem opublikowania serii „Monumenta Śląskiej Reformacji” jest prof. Jan Malicki, były dyrektor Biblioteki Śląskiej, w tym znawca literatury i kultury śląskiej. „Monumenta...” obejmują m.in. Katechizm Lutera w przekładzie Samuela L. Zasadiusa czy postyllę ks. Adama Gdacjusza z Kluczborka, XVII-wiecznego luterńskiego pastora upominającego członków podległej sobie parafialnej społeczności. Z kolei śladem ewangelickiej obecności na Mazurach są niemieckojęzyczne teksty związane z funkcjonowaniem pruskiego Kościoła unijnego obejmującego przez stulecia także mazurskich wiernych. Z inicjatywy prof. Grzegorza Jasińskiego, autora wielu prac dotyczących Kościoła ewangelickiego na Mazurach, publikowane są polskie przekłady przybliżające życie religijne mazurskich ewangelików, wydawane przez Oficynę Retman z Dąbrówna. Do już wydanych¹¹ dołączyły pastorskie wspomnienia ukazujące funkcjonowanie parafii ewangelickich na Mazurach oraz mazurską religijność w kontekście realiów Kościoła unijnego (*Mazurzy wobec wiary i Kościoła. Ewangelicyzm w relacjach duchownych i nauczycieli w XIX wieku*. Wstęp, tłum. i oprac. G. Jasiński i M. Szymańska-Jasińska, Dąbrówno, Olsztyn 2018).

Wśród tytułów „innych” znalazła się publikacja upamiętniająca 100-lecie Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego, poświęcona działalności tego stowarzyszenia realizowanej na przestrzeni całego minionego stulecia. Premiera książki przygotowanej pod kierunkiem dr. hab. Jana Szurca była także częścią rocznicowych obchodów zorganizowanych w 2019 roku. Wydawnictwa uzupełniają przekłady dotyczące zagadnień reformacyjnych czy dziedzictwa protestantyzmu oraz jego wpływu kulturę i społeczeństwa.

Zaprezentowane omówienie ukazuje różnorodność publikacji o tematyce ewangelickiej wydanych w dwóch ostatnich latach. Obok licznych pozycji pojubiluszowych, wśród osiemdziesięciu tytułów znalazły się stałe tematy występujące we wcześniejszym piśmiennictwie: dzieje parafii, biografie duchownych czy losy ewangelicyzmu na ziemiach polskich. Wśród nowości obecna jest luterńska literatura piękna, przede wszystkim dzięki powieściom Lidii Czyż, jak również rozważania religijne przybliżające konfesyjne wyznaczniki i wartości. Można także podkreślić zauważalną popularność zagadnień reformacyjnych w okolorocznicy wydawnictwach związanych z przeszłym już do historii 500-leciem. Zainteresowanie tematyką Reformacji, a także rozwojem protestantyzmu na ziemiach polskich, zaowocowało publikacjami o charakterze naukowym, pokonferencyjnym, a także lokalnymi czy parafialnymi inicjatywami wydawniczymi na terenie całego kraju.

Zebrana bibliografia może stanowić przewodnik po najnowszej literaturze ewangelickiej publikowanej nie tylko przez samych ewangelików, ale także przez wydawnictwa zewnętrzne, instytucje czy placówki naukowe. Warto również dodać, że wszyscy zainteresowani mają możliwość zapoznania się z recenzjami książek ujętymi w bibliografii, zamieszczanymi na stronie Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego (pod adresem: <https://www.ptew.org.pl/sekcje/recenzje/>).

* * *

Jubileusz 500 lat Reformacji

Barański Łukasz, Sojka Jerzy, *Reformacja*. T. II, *Historia i teologia luterńskiej odnowy Kościoła w Niemczech w XVI wieku*. Cz. 2, Wydawnictwo Augustana, Bielsko-Biała [2019], ss. 333 („Biblioteka 500 lat Reformacji”).

Colloquium Opole 2017. W 500-lecie reformacji. Dziedzictwo, miejsce i przyszłość chrześcijaństwa. Red. Agaty Haas i in.; słowem wst. opatrzył Michał Lis, Państwowy Instytut Naukowy – Instytut Śląski w Opolu, Opole 2018, ss. 228 („Colloquium Opole. Polacy, Niemcy, Czesi – sąsiedztwo w XXI wieku”).

Danys Miroslav, *Diakonia w sercu Europy. Początki, rozwój i aktualne wyzwania na Zachodzie i Wschodzie w nowej perspektywie z okazji Jubileuszu Reformacji*. Tłum. Monika Polkowska, Parafia Ewangelicko-Reformowana, Warszawa 2018, ss. 119.

¹⁰ Na przykład: O. Bertman, *Cmentarz ewangelicki w Katowicach jako przykład ewangelickiej sztuki sepulkralnej*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe Reformacji na Śląsku po 1945 roku*, red. G. B. Szewczyk, Katowice 2018, s. 94-118.

¹¹ Zob. stronę internetową Oficyny Retman, seria wydawnicza „Moja Biblioteka Mazurska”: https://www.mojabibliotekamazurska.pl/ukazaly_sie.html [dostęp 11.11.2019].

- Dysydenci czy decydenci? Protestanci w obu częściach Prus i Koronie w XVI-XVIII wieku.* Red. Wojciech Zawadzki, Studio Poligrafii Komputerowej „SQL”, Elbląg 2018, ss. 219.
- Dziedzictwo górnośląskiej reformacji. Wpływ protestantyzmu na politykę, społeczeństwo i kulturę w XVI-XX wieku.* Red. Joachim Bahlcke, Waclaw Gojniczek, Ryszard Kaczmarek, Tłum. Piotr Żwak, Irena Prengel-Adamczyk, Rafael Sendek, Biblioteka Śląska, Instytut Badań Regionalnych Biblioteki Śląskiej, Jablonski-Forschungsstelle an der Universität Stuttgart, Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział w Cieszynie, Fidelis, Katowice 2018, ss. 758 (Materiały z konferencji zorganizowanej w Bibliotece Śląskiej w 2017 r. z okazji Roku Reformacji).
- Dziedzictwo górnośląskiej reformacji. Wpływ protestantyzmu na politykę, społeczeństwo i kulturę w wiekach XVI-XX.* Red. Joachim Bahlcke, Waclaw Gojniczek, Ryszard Kaczmarek. Tłum. Piotr Żwak, Irena Prengel-Adamczyk, Rafael Sendek, Biblioteka Śląska, Instytut Badań Regionalnych Biblioteki Śląskiej, Jablonski-Forschungsstelle an der Universität Stuttgart, Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział w Cieszynie, Fidelis, Wydanie 2, Wydawnictwo CLC, Katowice 2019, ss. 758 („Bibliotheca Evangelica”).
- Dziedzictwo kulturowe Reformacji na Śląsku po 1945 roku.* Pod red. Grażyny Barbary Szewczyk, Wydawnictwo "Głos Życia", Katowice 2018, ss. 267 (Materiały z konferencji „Dziedzictwo kulturowe Reformacji na Śląsku po 1945 roku”, Biblioteka Śląska, 21-22 czerwca 2017).
- Ewangelicy na ziemi pszczyńskiej. Materiały z XI Tyskiego Sympozjum Historycznego zorganizowanego 6 listopada 2017 roku.* Aut. Marek J. Uglorz i in., wstęp Ryszard Kaczmarek, Muzeum Miejskie, Tychy 2019, ss. 151 („Tyskie Zeszyty Historyczne”, z. 13) (W publikacji wykorzystano fotografie z wystawy „Ludzie, wiara, historia. Ewangelicy na ziemi pszczyńskiej”, prezentowanej w Muzeum Miejskim w Tychach od 27 października do 31 grudnia 2017 r.).
- Idee reformacji w tradycji społeczno-politycznej od XVI do XXI wieku.* Redakcja nauk. Tadeusz Kononiuk, Katarzyna Seroka, Grupa Cogito, Agencja Wydawnicza Aga-Press, Warszawa 2018, ss. 253 (Materiały z konferencji zorganizowanej przez Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii Uniwersytetu Warszawskiego z okazji 500-lecia Reformacji, 16 listopada 2017 r.).
- Luter i Reformacja.* Zespół red. Jarosław M. Lipniak i in. Pallotinum, Papieski Wydział Teologiczny, Poznań, Wrocław 2019, ss. 298.
- Marcin Luter 1517-2017.* Pod red. Krzysztofa Obremskiego, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2018, ss. 212.
- 500-lecie Reformacji.* Aut. Jerzy Sojka i in., Komitet Nauk Teologicznych Polskiej Akademii Nauk, Wydawnictwo KUL, Lublin 2018, ss. 261 („Studia Nauk Teologicznych PAN”, t. 13, 2018).
- 500-lecie Reformacji w Żyrardowie.* Red. katalogu B. Nietrzebka, Muzeum Mazowsza Zachodniego, Żyrardów 2017, ss. 19.
- Pięćset lat reformacji na ziemi kaliskiej.* Pod red. Krzysztofa Walczaka, Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Kalisz 2018, ss. 337 („Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, nr 18).
- Protestantismus im deutsch-polnischen Dialog. Grenzlandaspekt = Protestantyzm w dialogu polsko-niemieckim. Aspekty pogranicza.* Red. Aleksandra Chylewska-Tölle, Alexander Tölle, Frankfurt (Oder), Polsko-Niemiecki Instytut Badawczy w Słubicach, Parafia Ewangelicko-Augsburska w Gorzowie Wielkopolskim, Oekumenisches Europa-Centrum Frankfurt (Oder) e. V, Frankfurt (Oder), Słubice 2018, ss. 219 (Wydane z okazji 500 lat Reformacji).
- Reformacja i ewangelicyzm nad Bałtykiem.* Redakcja naukowa Józef Borzyszkowski. Red. Bronisława Dejna, Nadbałtyckie Centrum Kultury, Gdański 2018, ss. 480 (Materiały z konferencji naukowej i panelu, Gdańsk, 17-19 października 2017 r.).
- Reformacja protestancka 1517 rok. Spory o dziedzictwo.* Red. Cezary Lipiński, Wolfgang Brylla, Quaestio, Wrocław 2018, ss. 341 (Materiały z konferencji naukowej „Reformacja – spór o dziedzictwo. Retrospektywa, rewizja, redefinicja”, Zielona Góra, 13-15 października 2017 r.).
- Reformacja w Krakowie (XVI-XVII wiek). Materiały z sesji naukowej 6 maja 2017 roku.* Pod red. Zdzisława Nogi, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków 2018, ss. 183 („Kraków w Dziejach Narodu”, z. 37).
- Reformacja z perspektywy Bielska i Białej.* Pod redakcją Aleksandry E. Banot, Eweliny Gajewskiej i Tomasza Markiewki, Wydział Kultury i Sztuki Urzędu Miejskiego, Bielsko-Biała 2018, ss. 232 (Materiały z konferencji, Bielsko-Biała, 17-18 października 2017 r.).
- Wszystko osiąga się przez nadzieję... Kulturowe dziedzictwo Reformacji na Śląsku. Katalog wystawy.* Red. Bernadeta Stalmach; oprac. katalogów obiektów Henryka Olszewska-Jarema i in., Muzeum Śląskie,

Katowice 2018, ss. 229 (Wystawa z okazji Roku Reformacji: Muzeum Śląskie w Katowicach, 20 października 2017 – 30 kwietnia 2018 r.).

Parafie, kościoły, duchowni

- Anuszewski Jarosław, Galkowski Piotr, *Parafia Ewangelicko-Augsburska w Rypinie*, Parafia Ewangelicko-Augsburska, Rypin 2018, ss. 701.
- Bażanowski Rudolf, *Kościoły i parafie Diecezji Mazurskiej. Przeszłość i teraźniejszość. Historia kościołów i parafii ewangelickich w zarysie ze szczególnym uwzględnieniem ich losów po 1945 r.*, Mazurskie Towarzystwo Ewangelickie, Olsztyn 2019, t. 1 [Asuny – Olszewo Węgorzewskie], ss. 416, t. 2 [Olsztyn – Żytkiejmy], ss. 398.
- Bielawny Krzysztof, *Świątynie ewangelickie dawniej i dziś w byłych Prusach Wschodnich*, Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne, Giętrząwałd, Olsztyn 2018, ss. 594.
- Gabrys Marcin, Chren Matúš, Stanček Ratislav, *Cesty Juraja Tranovského. Śladami Jerzego Trzanowskiego*. Jazykvá red. Mária Kováčová, Paulina Kielan, preklad Dana Branná, Irena Prenegel-Adamczyk, Janka Patoczová, Sovrad Zavarský, Cirkevny Zbor Evanjelickej Cirkvi Augsburského Vyznania na Slovensku, Dolný Kubin 2018, ss. 138 (Tekst równoległe w języku polskim i słowackim).
- Galli Mark, *Karl Barth. Szkic biograficzny*. Przekład Klementyna Dec, Weronika Mincer; red. nauk. Kazimierz Bem, Piotr Lorek, Wojciech Szczerba, Wydawnictwo Naukowe Semper; Ewangelikalna Wyższa Szkoła Teologiczna, Warszawa, Wrocław 2019, ss. 166.
- Kaucz Maria, *Ewangelickie varia nowodworskie i... nie tylko*. II, Wydano nakładem autorki, Warszawa 2018, ss. 159.
- Kaucz Maria, *Ewangelickie varia nowodworskie i... nie tylko*. III, Wydano nakładem autorki, Warszawa 2019, ss. 187.
- Kłaczek Jarosław, *Ksiądz biskup Andrzej Wantuła (1905-1976). Biografia*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2019, ss. 322.
- Kruk Erwin, *Księża Diecezji Mazurskiej Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce w latach 1945-2000. Biogramy duchownych*. Red. Rudolf Bażanowski, Mazurskie Towarzystwo Ewangelickie, Olsztyn 2018, ss. 192.
- Ks. *Dietrich Bonhoeffer jako patriota swoich czasów. Międzynarodowe Dni Bonhoefferowskie w Szczecinie, 16-17 czerwca 2018 = Pastor Dietrich Bonhoeffer als Patriot seiner Zeit*. Red. Sławomir Sikora, Izabela Sikora; tłum. na niemiecki: Małgorzata Korzeb, Anna Kretowicz, Wydawnictwo Hogben; Parafia Ewangelicko-Augsburska Świętej Trójcy, Szczecin 2018, ss. 79 (Międzynarodowe Dni Bonhoefferowskie, Szczecin 2018).
- Kubicus Stanisław, *Spoleczność ewangelicka w Simoradzu*, [wyd.] Parafia Ewangelicko-Augsburska, Simoradz, Skoczów 2018, ss. 111 (Na stronie tytułowej: „Wydano z okazji 160. rocznicy założenia cmentarza i 90. rocznicy poświęcenia kaplicy cmentarnej w Simoradzu”).
- Michel Jankiel Juress – fotograf nowodworskich luteran*. Wybór zdjęć i red. Maria Kaucz, nakładem autorki, Warszawa 2018, ss. 195.
- Stegner Tadeusz, *Ks. Leopold Otto (1819-1882). Nowa droga Kościoła ewangelickiego w Polsce*, Wydawnictwo Augustana, Bielsko-Biała 2019.
- Syska Anna, Rygus Piotr, *Kościół ewangelicko-augsburski z Bobrka, Muzeum „Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie”*, Chorzów 2018, ss. 96 („Historia, Ludzie i Miejsca. Zeszyty Budownictwa Drewnianego Muzeum Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie”, z. 19).

Dzieje ewangelicyzmu na ziemiach polskich

- Grzywacz Małgorzata, *Z dziejów ewangelicyzmu na Pomorzu Zachodnim do 1945 roku. Ludzie, miejsca, konteksty*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2018, ss. 256.
- Leman Helena, *W każdym końcu jest początek. Lutry na Kaszubach*, Wydawnictwo „Bernardinum”, Pelplin 2018, ss. 79.
- Picha Jadwiga, *W kręgu kultury książki ewangelików cieszyńskich. Na przykładzie zbioru druków polskich w Bibliotece i Archiwum im. B. R. Tschammera – do 1918 r.*, Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka, Bielsko-Biała, 2018, ss. 258.
- Ptaszyński Maciej, *Reformacja w Polsce a dziedzictwo Erazma z Rotterdamu*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2018, ss. 746.

Szultka Zygmunt, *Szkoły z polskim językiem nauczania w synodzie słupskim od reformacji do początku XIX wieku*, Akademia Pomorska w Słupsku, Fundacja Instytut Balticum, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej, Słupsk 2018, ss. 472 („Series Pomerania”).

Żakiewicz Maciej, *Gdańsk ewangelicki*. Wstęp Antoni Kozłowski; fot. Jacek Sobociński, Fundacja Terytoria Książki, Gdańsk 2018, ss. 228.

Powieść / poezja

Błahut-Kowalczyk Aleksandra, *Furtka*, Wydawnictwo Księży Sercanów, Kraków 2018, ss. 77.

Czyż Lidia, *Słodkie cytryny*, Wydawnictwo Warto, Dzięgielów 2018, ss. 415.

Czyż Lidia, *Nic do oclenia*, Wydawnictwo Warto, Dzięgielów 2019, ss. 351.

Szymańska Maria, *Słupsk wierszem malowany*. Grafika i fot. Karin Szczurowska, Marta Palacz, Julia Palacz, Parafia Ewangelicko-Augsburska św. Krzyża, Słupsk 2018, ss. 164.

Literatura religijna

Anweiler Paweł, *Między strunami kultury*, Wydział Kultury i Sztuki Urzędu Miejskiego, Bielsko-Biała 2019, ss. 119.

Busch Wilhelm, *Jezus naszą szansą. Wszyscy jesteście synami marnotrawnymi*. Tłum. Elżbieta Budzisz, Wydawnictwo CLC, Katowice 2018, ss. 158.

Czas życia i czas umierania. Tłum. Ewa Sojka; zespół red. Bożena Giemza, Joanna Rączkowiak, Jerzy Sojka, Wydawnictwo Warto, Warszawa 2018, ss. 105 (Tytuł oryginału: *A Time to live, and time to die*).

Czembor Henryk, *Pod krzyżem*, Interfon, Henryk Czembor (wyd.), Cieszyn, Ustroń 2018, ss. 56.

Dominik Henryk, *Witaj, drogi gościu!*, Wydawnictwo Augustana, Bielsko-Biała 2017, ss. 79.

Hajewska Ilona, *Obecność, w której trwam*, Wydawnictwo Warto, Dzięgielów, Warszawa 2018, ss. 425.

Hajewska Ilona, *Słowo do siedmiu zborów*, Wydawnictwo Warto, Dzięgielów 2019, ss. 113.

Lorek Piotr, *To nie koniec. Ewangeliczne narracje o pustym grobie Jezusa*, Wydawnictwo Warto, Warszawa 2019, ss. 85.

Luter Marcin, *Drogowskazy chrześcijanina na każdy dzień*, Wydawnictwo Warto, Dzięgielów 2019, ss. 396.

Modlitwy, Interfon; staraniem Parafii Ewangelicko-Augsburskiej, Cieszyn Ustroń 2018, ss. 31.

Oto przychodzi Bóg. Postylla współczesna. Aut. Malina Adam i in., Wydawnictwo Augustana, Bielsko-Biała 2019, ss. 160.

Uglorz Manfred, *Jesteśmy zgromadzeni przed Bogiem, aby wysłuchać tego, co nakazał Pan. Kazania na II rząd perykop*, Parafia Ewangelicko-Augsburska, Jaworze 2019, ss. 290.

Uglorz Manfred, *Nasza wiara. Biblijny komentarz do „Apostolskiego wyznania wiary”*, Stowarzyszenie Księży i Katechetów KEA, Wisła 2019, ss. 260.

Uglorz Manfred, *Na drodze do odpocznienia*, Wydawnictwo Luteranin, Wisła 2019, ss. 392.

Uglorz Manfred, *U stóp Pana Jezusa*, Stowarzyszenie Księży i Katechetów KEA, Wisła 2018, ss. 212 (Na stronie tyt.: „Słowa Jezusa są zawsze aktualne. Usiądźmy więc u stóp Jezusa i posłuchajmy, czego On uczy! Uczmy się także, co słowa Jezusa znaczą dzisiaj”).

Zeler Bogdan, *W dialogu z Lutrem*, Wydawnictwo Augustana, Bielsko-Biała 2018, ss. 92 („Biblioteka 500 Lat Reformacji”, t. 7).

Prawo kościelne

Kościół ewangelicko-augsburski w relacjach z państwem. Aspekty ustrojowe i prawne. Red. naukowa Michał Hucal, Agnieszka Filak, Oficyna Wydawnicza Aspra-JR, Warszawa 2018, ss. 203 (Materiały z konferencji naukowej, Kraków, 9 października 2017 r.).

Ewangelickie prawo kościelne 1918-2018. Zbiór tekstów prawnych Kościołów ewangelickich w Polsce. Pod red. naukową Marcina Hintza i Michała Hucala, Wydawnictwo Naukowe ChAT, Warszawa 2018, ss. 697.

Hintz Marcin, Hucal Michał, *Wielowymiarowość ewangelickiego prawa kościelnego. Analiza porównawcza i teologiczno-prawna*, Wydawnictwo Naukowe ChAT, Warszawa 2018, ss. 371.

Konfirmacja w dokumentach i opracowaniach Światowej Federacji Luteranńskiej. Tłum. Ewa Sojka, red. Nauk. Jerzy Sojka, Wydawnictwo Augustana, Bielsko-Biała 2019, ss. 296. (Publikacja powstała jako wspólny projekt Krajowego Komitetu Światowej Federacji Luteranńskiej i Wydawnictwa Augustana).

Tematyka ekumeniczna

- Ekumeniczna postylla na pierwszy rok kościelny po obchodach 500-lecia Reformacji (2017-2018)*. Red. merytoryczna Grzegorz Brudny, Andrzej Konachowicz, Sławomir Pawłowski. Red. językowa Elżbieta Żurek, Sławomir J. Żurek, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2018, ss. 268 („Źródła i Monografie Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II”, z. 473).
- Józwiak Ewa, *Razem czy osobno. Dążenia ekumeniczne w ewangelicyzmie polskim w XX wieku*, Wydawnictwo Warto, Dziegielów 2019, ss. 188.
- O niepodległości ekumenicznej. Wyznawcy różnych Kościołów dla Rzeczypospolitej (1918-1939)*. Red. Nauk. Sabina Bober, Sławomir J. Żurek, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2018, ss. 260 („Źródła i Monografie Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II”, z. 468).
- Pracki Roman, *Prawosławni i luteranie w dialogu*, Wydawnictwo Warto, Warszawa 2019, ss. 538.
- Wspólnota Kościołów Ewangelickich w Europie. Wybór dokumentów 1973-2012*. Red. nauk. wprowadzenie i tłum. tekstów Karol Karski, Wydawnictwo Warto; staraniem Komisji Trójstronnej: Kościół Ewangelicko-Augsburski w RP, Kościół Ewangelicko-Reformowany w RP i Kościół Ewangelicko-Methodystyczny w RP, Dziegielów 2018, ss. 495.

Cmentarze

- Cmentarze nieistniejących cmentarzy. Ewangelickie dziedzictwo kulturowe w Wolsztynie (w 500. rocznicę reformacji)*. Praca zbiorowa = *Friedhöfe nichtexistierender Friedhöfe. Das evangelische Kulturerbe in Wollstein (zum 500. Jahrestag der Reformation)*. Sammelband. Red. Jerzy Kołacki; tłum. Katarzyna Olecki, Marek Pollok, Instytut Historii UAM, Poznań 2018, ss. 238 („Publikacje Instytutu Historii”, z. 163) (Materiały z konferencji naukowej, Wolsztyn 3 listopada 2017 r. Tekst równoległy w języku polskim i niemieckim)
- Makowicz-Kmieciak Aleksandra, Grysztar Błażej, *Cmentarze ewangelickie i pomniki poległych podczas I wojny światowej w gminie Żary*, ArchaeGraph Wydawnictwo Naukowe, Łódź, Żary 2019, ss. 277.
- Nim całkowicie znikną. Cmentarze ewangelickie w powiecie poznańskim*. Pod red. Jerzego Kołackiego, Instytut Historii UAM, Poznań 2018, ss. 186 („Publikacje Instytutu Historii”, z. 168).
- Sznober Barbara, *W cieniu starych lip. Historia cmentarza ewangelickiego w Mikołowie*, (wyd.) Barbara Sznober, Mikołów 2018, ss. 64.
- Szczypka Danuta, *Cmentarz ewangelicki na Górnicy w Wiśle*, Interfon, Wydawnictwo Luteranin, Parafia Ewangelicko-Augsburska, Cieszyn, Wisła 2019, ss. 72.

Przypomniane teksty dawne

- Luter Marcin, *Katechizm od doktora Marcina Luthera. Z pisma świętego zebrany a z niemieckiego na polskie przetłumaczony z przydaniem niektórych pytań i odpowiedzi dla dzieci także i modlitew świętych różnym czasem i ludziom służących*. Oprac. Jan Malicki, Tadeusz Sierny, Biblioteka Śląska, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 2018, ss. 244 („Monumenta Śląskiej Reformacji. Kolekcja Starośląska”).
- Doskonały Kancjonał Polski zawierający w sobie pieśni, hymny i psalmy*. Oprac. Jan Malicki, Tadeusz Sierny, Biblioteka Śląska, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 2018, ss. 291 („Monumenta Śląskiej Reformacji. Kolekcja Starośląska”) (Przedruk na podst. oryginału drukowanego w Brzegu, 1673)
- Gdajusz Adam, *Postilla popularis to jest Kazania na Ewanjelije Święte (wybór)*. Oprac. Jan Malicki, Tadeusz Sierny, wstęp Izabela Kaczmarzyk, Biblioteka Śląska, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice, 2018, ss. 309 („Monumenta Śląskiej Reformacji. Kolekcja Starośląska”) (Opublikowano na podst. egzemplarza przechowywanego w Bibliotece Śląskiej, wydany w Lesznie w drukarni Daniela Vettera, 1650).
- Arndt Jan., *Rayski ogródeczek pełen cnót krześcijańskich*. Oprac. Jan Malicki, Tadeusz Sierny, przedm. Barbara Stuchlik-Surowiak, Biblioteka Śląska, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 2018, ss. 258 („Monumenta Śląskiej Reformacji. Kolekcja Starośląska”) (Opublikowano na podst. egzemplarza

przechowywanego w Bibliotece Śląskiej, „Rajski ogródeczek” w tłumaczeniu na język polski przez Samuela L. Zasadiusa; reprint, oryginał: w Brzegu, nakładem i typem Jana Ernesta Trampa, 1772).

Mazury wobec wiary i Kościoła. Ewangelicyzm w relacjach duchownych i nauczycieli w XIX wieku. Wstęp, tłumaczenie i oprac. tekstów Grzegorz Jasiński i Małgorzata Szymańska-Jasińska, Archiwum Państwowe, Oficyna Retman, Dąbrówno, Olsztyn 2018, ss. 260 („Moja Biblioteka Mazurska”, z. 31).

Weber Max, *Szkice z socjologii religii.* Przekł. Jerzy Prokopiuk, Henryk Wandowski, Wydawnictwo Vis-à-vis Etiuda, Kraków 2018, ss. 237 („Meandry Kultury”).

Inne

Ewangelicy w Niepodległej [redakcja Ewa Józwiak i Michał Karski], Konsystorz Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP, Warszawa 2018, ss. 199 („Biblioteka Jednoty”).

Marshall Peter, *Reformacja.* Tłum. Jarosław Płuciennik i Maciej Potz, red. nauk. Jerzy Sojka, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2019, ss. 172 („Krótkie Wprowadzenie”).

Frick David A., *Polska philologia sacra w czasach reformacji i kontrreformacji. Kilka kart z historii sporów wyznaniowych (1551-1632).* Przeł. Kaja Szymańska, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2018, ss. 289 („Studia o Literaturze Dawnej”, t. 7).

Szturc Jan, *Działalność Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego 1919-1983-2019.* Współpraca Aneta Sokół, Karol Długosz, Karol Karski, Polskie Towarzystwo Ewangelickie, Katowice 2019, ss. 408.